

ERTUĞRUL GAZİ'Yİ ANMA VE SÖĞÜT ŞENLİĞİ VAKFI YAYINLARI NO: 7

SÖĞÜT

VII. OSMANLI SEMPOZYUMU

(Söğüt, Eylül 1992)

ANKARA
1993

HÜDAVENDİGÂR EYALETİ'NDE TANZİMAT'IN UYGULANMASINA DAİR BAZI NOTLAR

Dr. Mehmet Seyitdanlıoğlu*

Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu XIX. yüzyılın başlarından itibaren kendini yenilemek ve dünyada meydana gelen büyük değişikliklere ayak uydurabilmek amacıyla bir dizi reform hareketine başlamış bulunuyordu. Sultan III. Selim (1789-1807), tarafından başlatılan "Nizâm-ı Cedid" bu yenilikler zincirinin en önemli halkalarından birisini oluşturmaktaydı¹. O'nu 1808 yılında Osmanlı tahtına geçen II. Mahmud (1808-1839) izledi. Tahta çıkışından yaklaşık 18 yıl sonra yani, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nı kaldırarak, köklü yeniliklerin önünü açmakla, araştırmamızın ana konusunu teşkil eden Tanzimat Dönemi'nin hazırlayıcısı oldu².

Tanzimat Dönemi, 3 Kasım 1839'da Gülhane Parkı'nda Mustafa Reşid Paşa tarafından okunan "Tanzimat Fermanı" ile başlar. Sultan Abdülmecid (1839-1861) tarafından ilân edilen ve ülkenin yönetiminde esas olarak alınacak yeni prensipleri kapsayan "Tanzimat Fermanı" ile Osmanlı İmparatorluğu yeni bir yönetim anlayışına geçmiş bulunmaktadır.

*. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü.

1. Nizâm-ı Cedid hakkında ayrıntılı bilgi için şu eserlere bakılmalıdır: Karal, E.Z., "Tanzimatdan Evvel Garplılaşma Hareketleri", *Tanzimat I*, İstanbul, 1940, ss.13-30; Selim III'ün Hatt-ı Hümayûnları, *Nizâm-ı Cedid 1789-1807*, Ankara, 1988; Shaw, Stanford, *Between Old and New. The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789-1807*, Cambridge, 1971.
2. II. Mahmud dönemi ve bu dönemin Tanzimat'ın hazırlayıcısı olma niteliği üzerine pek çok değerli eser bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Çadırcı Musa, *Osmanlı Türkiyesi Yönetiminde Yenilikler, 1826-1856*, (Basılmamış doçentlik tezi) Ankara, 1979; İnalçık, Halil, "Tanzimat Nedir", *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, I, İstanbul, 1940, ss. 237-263; Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri 28-30 Haziran 1989 Bildiriler, İstanbul, 1990.

taydı³.

Gülhâne Hatt-ı Hümayûn'u da denilen fermanın öngörmekte olduğu başlıca prensipler şunlardı: 1) Osmanlı vatandaşlarının can, mal ve ırz dokunulmazlıklarını sağlamak, 2) Bütün Osmanlı vatandaşlarının gelirleriyle orantılı vergi vermelerini sağlayacak düzenlemeleri yapmak ve 3) Askerlik görevinin düzenli bir usule bağlanması⁴. Ferman bundan sonra devletin resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi'de yayınlandı. Ayrıca, önce imparatorluğun her yerinde sancak merkezlerinde, sonra da daha küçük kazalarda buraların ilerigelenleri ve halkın önünde törenle okundu ve tebaaya anlatılıp, açıklandı⁵.

Tanzimat'ın uygulanmasına merkez ve taşra teşkilâtlarının yeni bir yapıya kavuşturulmasıyla başlanmıştır. Yeni yapılanma daha çok devlet teşkilâtını merkezî bir yapıya kavuşturmak amacını gütmekteydi. Öncelikle, Bâb-ı Âlî dediğimiz hükümetin yapısı düzenlendi. 24 Mart 1838'de kurulmuş olan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, bu fermanla genişletilerek reformların merkez ve taşrada uygulanması ile görevlendirildi⁶. Öte yandan, nezaret meclisleri nâzırlara danışmanlık yapmak ve kendi alanlarındaki konuları görüşerek kararlar almak ve projeler yapmak üzere kurulmuşlardı. Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî, Meclis-i muhasebe-i Mâliye, Meclis-i Umûr-ı Nâfia ve Meclis-i Sıhhiye bu meclislerden bazı-

3. Tanzimat Dönemi ile ilgili çeşitli eserler arasında şunları sıralayabiliriz: *Tanzimat I*, İstanbul, 1940; Eren, Cevat, "Tanzimat", İ.A., c. XI, (İstanbul, 1977) ss. 709-765; Karal, E.Z., *Osmanlı Tarihi*, 1987; Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara, 1991; Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semeneri, *Bildiriler*, Ankara 13-14 Mart, 1985, Ankara, 1987; Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye 1838-1868*, (Yayınlanmamış doktora tezi) Ankara, 1991.

4. Tanzimat Fermanı'nın ve prensiplerinin değerlendirilmesi için şu eserlere bakılmalıdır: Karal, E.Z., "Gülhane Hatt-ı Hümayûn'un da Batının Etkisi", *Bellekten*, XXVIII/112 (Ankara, 1964) ss. 581-601. Lewis, Bernard, "Düstûr", E.I², vol.II, (Leiden, 1965) ss. 640-647. Üçok, C.-Mumcu, A., *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara 1976.

5. Tanzimat Fermanı'nın metni için bkz.: *Takvim-i Vekayi*, def'a 187, (15 Ramazan 1255 / 22 Kasım 1839); *Düstûr*, Birinci Tertib, I.Cild, İstanbul, 1289, ss.4-7. Metnin yeni harflerle yapılmış bir transkripsiyonu için bkz.: Gözübüyük, Ş.-Kili, S., *Türk Anayasa Metinleri, 1839-1980*, Ankara, 1982, ss.3-6.

6. Meclis-i Vâlâ'nın yapısı ve görevleri hakkında bkz.: Seyitdanlıoğlu, a.g.e.

ları idi⁷.

Hükümet merkezindeki bu değişikliklere kısaca değindikten sonra, İmparatorluğun taşra teşkilâtı hakkında da kısaca bilgi vermek konumuzun daha iyi anlaşılması bakımından gerekli olacaktır. Öncelikle belirtmemiz gerekir ki, taşra teşkilâtında yapılan değişiklikler, idarî alanda olduğu kadar, Tanzimat Fermanıyla ilân edilmiş olan vergilerin adil ve herkesin gelirine orantılı bir şekilde toplanması prensibi ile ilgiliydi. Tanzimatçı devlet adamlarının bunu yapmaktaki amacı, İmparatorluk toprakları üzerinde yaşayan reyanın daha rasyonel vergi vermesini sağlayarak, refahlarını artırmak ve yöneticilerin köylüden haksız ve fazla vergi toplamasını önlemektir. Böylece ziraatla uğraşan köylü rahat bir nefes alacak, refah seviyesi yükselecek, böylelikle daha fazla gelir sağlanacağı gibi devlete bağlılığı da artacaktı⁸.

Bu alanda ilk yenilikler 1840'da Muhassıllık Meclisleri'nin kurulmasıyla başlatıldı⁹. Vergi konusunda halkın yıllardır şikayetçi olduğu iltizam usulü kaldırılarak, vergi toplanması işini görmek üzere her yönetim merkezine muhassıl denilen bir görevli tayin olundu. Muhassıllar tek başlarına çalışmayıp, yanlarında emlak ve nüfus memurları da görevlendirilmişlerdi. Ayrıca muhassıl, yukarıda sözünü ettiğimiz iki kâtib, kadı, müftü, zabıt ve vecûh-ı memleketden dirâyetkâr ve iyi halli dört kişi olmak üzere toplam on kişiden oluşan bir Muhassıllık Meclisi de kurulmuştu. Bu meclis haftada iki veya üç gün toplanacak, vergilerin yazılması ve bölgenin sorunlarını tartışıp karara varacak ve uygulamaya koyacaktı. Muhassılın oturacağı kaza dışında kalan daha küçük yerleşim birimlerinde ise -Söğüt bu tür bir yerleşim birimiydi- Küçük Meclis denilen bir kurul, merkezdeki muhassıla bağlı olarak çalışacaktı. Muhassılın vekil atadığı bir başkan, müftü, naib ve bölge ileri gelenleri bu meclisin üyeleri idiler. Küçük kazalarda oluşturulan bu meclisler uygulamada ba-

7. Tanzimat Dönemi merkezî yönetimi hakkında bkz.: Shaw, Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II. cilt, İstanbul, 1983.

8. *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, İstanbul, 1938, s. 79; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s.340-348'de ayrıntılı bilgi bulunmaktadır.

9. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s.208-223.

şarı sağlanamadığından Eylül 1841’de kaldırılmışlardır¹⁰.

Tanzimat Dönemi başlarında Osmanlı Devleti’nin idârî yapısı hakkında kısaca bilgi verdikten sonra Hüdâvendigâr Eyâleti’nde Tanzimat’ın uygulanmasına ilişkin gözlemlerimize geçebiliriz. Bu devrede Hüdâvendigâr Eyâleti Osmanlı İmparatorluğu’nun 32 eyâleti arasında en önemlilerinden birisiydi¹¹. Eyâlet merkezi olan Bursa’dan başka, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Bilecik, Erdek, Biga, Karesi (Balıkesir) ve Ayvalık sancaklarından oluşmaktaydı¹². Eyalet gerek ziraat ve gerekse başta ipekçilik olmak üzere dokuma sanayiinin gelişmiş olması bakımlarında ekonomisi güçlü bir bölgeyi içerisine almaktaydı¹³. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu’nun tarih sahnesine çıktığı bir bölge olması ve merkez sancağı olan Bursa’nın İmparatorluğa başkentlik yapmış bulunması yönünden de önem taşımaktaydı. Üstelik, İstanbul’un coğrafi yönden yakınında olması eyâletin önemini artıran bir diğer faktör olmuştur.

Tanzimat’ın ilânından sonra yeni uygulamalara geçmek amacıyla merkeze yakın bölgeler seçilmişti¹⁴. Bunlardan birisi de Hüdâvendigâr Eyâleti ve ona bağlı sancaklardı. Bu amaçla, Bursa’ya 1840’da valinin yanısıra bir muhassıl tayin olundu. Ayrıca, kendisine bağlı bulunan kazalara da dokuz muhassıl malî işleri görmek üzere tayin edilmişlerdi¹⁵. Eyâlete bağlı Bilecik’e muhassıl olarak 2 Mart 1840’da (28 Zilhicce 1255) Kapucubaşı Himmet Ağa isminde birisi gönderilmişti¹⁶. Ayrıca, Seferihisar, Göynük, Mihalç ve Karahisar kazalarının malî işlerini görmek üzere Edhem Bey (Göynük’te ikamet edecekti.), Taraklı, Gölpazarı,

10. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s.212-213.

11. Baykara, Tuncer, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, I Anadolu’nun İdarî Taksimatı*, Ankara, 1988, s.126-130.

12. Baykara, a.g.e., s.128.

13. Dalsar, Fahri, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa’da İpekçilik*, İstanbul, 1960; *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, s.179-181; Önsoy, Rifat, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Ankara, 1988.

14. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s. 190.

15. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s. 190. ve BOA, İrade Dahiliye, 533, (7 Safer 1256 / 10 Nisan 1840).

16. BOA, 351, (28 Zilhicce 1 255/2 Mart 1840).

Yenipazarı, Kurupazarı kazalarına Mustafa Efendi (Bayramiç'de ikamet edecekti.), Bayramiç, Karalca (?), Tuzla ve Ayvacık kazalarına Necib Bey muhassıl olarak gönderilmişlerdi¹⁷.

Sögüt'ün mâlî işlerine ise Lefke ve Akhisar kazalarıyla birlikte Bilecik Muhassılı Himmet Ağa bakacaktı. Bütün bu kazalara asayişî sağlamak üzere ayrıca zabıtlar tayin edilmişti¹⁸.

Tanzimat'ın getirdiği yeni prensiplerin uygulanması, İmparatorluğun geneli ele alındığında olumlu ve olumsuz çeşitli tepkiler almıştı¹⁹. Vergilerin herkesin gelirin göre belirli bir oranda alınacağı açıklandığından, ziraatle uğraşan reaya özellikle mâlî bakımdan rahatlayacağını düşünerek Tanzimat'a olumlu baktı. Ancak, müslümân halkın gayrimüslim halka eşit kabul edilmesi ulemâ arasında hoşnutsuzluk yarattı ve Tanzimat'ın karşısında bir grup oluştu. Gayrimüslim tebaa ise yıllarca askerlik yapmadan rahat yaşamaya alıştığı için Tanzimattan memnun olmadı²⁰. Hüdâvendigâr eyâleti de bu genel bakışın dışında Tanzimat'a karşı belirgin bir tepki göstermemiştir. İmparatorluğun Rumeli, Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde görülen ölçüde bir direnme burada meydana gelmedi²¹. Bölge halkı yeni düzenlemelere kimi zaman destek verdi. Meselâ, Sögüt'te 1854 yılında kurulan Redif Askerî deposunun inşasına halk yardımcı oldu. Deponun üzerine yapılacağı arsa halk tarafından karşılıksız olarak devlete verildi²². 1845 yılında Meclis-i Vâlâ reisi Süleyman Paşa tarafından İmparatorluğun yol, köprü vb. bayındırlık işlerinin yapılması amacıyla başlatılan İmar Meclisleri çabalarına Hüdâven-

17. BOA, İrade Dahiliye, 533 (7 Safer 1256/10 Nisan 1840).

18. BOA, İrade Dahiliye, 533 (7 Safer 1256/10 Nisan 1840), Hüdâvendigâr Eyâleti'nde yapılan düzenleme Meclis-i Umûmî'de görüşülerek karara bağlanmıştır. Serasker tarafından düzenlenen müzekkerenin ikinci bendinde Bilecik ve Sögüt'e yapılan atamalar belirtilmektedir: "Bend-i evvelde beyân ve iş'âr olunduğu üzere kendüleri re'is kazalarda ikamet ve müfrez kazalarının umûr-ı zabıtiye ve tahaffuziyesine nezâret eylemek üzere... Dergâh-ı Âlî kapucubaşlarından Himmet Ağa'nın muhassıl bulunduğu Sögüt ve Lefke ve Akhisar ve Bilecik kazalarına..."

19. Karal, E.Z., "Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nda Batının Etkisi", *Bellekten*, XXVIII/112 (Ankara, 1964) ss. 600, 601.

20. İnalçık, Halil, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Bellekten*, XXVIII/112, (Ankara, 1964) ss. 623-690; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s. 190-198.

21. Dipnot 19 ve 20'de verdiğimiz kaynaklara bkz.

22. BOA. İrade Dahiliye, 18771. (7 Receb 1270/6 Nisan 1854).

digâr Eyâleti temsilciler göndermiş, Bâb-ı Âlî'ce görevlendirilen Mirlivâ Mehmed Paşa Hüdâvendigâr ve Bolu Eyâletleriyle Biga Sancağı'nda denetimler yapmıştır²³.

Tanzimat Dönemi'nde Hüdâvendigâr Eyâleti'nde sanayi dalında da kimi gelişmeler olmuştur. Bu devirde geleneksel usullerle yapılan ipekçilik makinalaşmaya yönelerek modern bir şekilde işlenmeye başlanmıştır. 1844 yılından itibaren yeni usullerle çalışan ipek fabrikalarının sayısı giderek artmıştır. 1856 yılına gelindiğinde bölgede 85 ipek fabrikası faaliyetde bulunmaktaydı. Bunun yanısıra ipekçilik İzmid, Bilecik, Küplü, Söğüt ve Aydın çevrelerine de yayılmıştı. Tanzimat'ın ilânından sonra Fransa ve İsviçre'den ipek ustaları getirilmiş ve yeni atölyeler kurularak yeni tarz Avrupa ipeğiyle rekabet edebilecek üretim yapılmasına geçilmiştir. Bu dönemde alınan tedbirleriyle yörede koza üretimi 4 milyon tona kadar çıkmıştır²⁴.

Bu dönemde Hüdâvendigâr Eyâleti'nde ticaret, Gemlik-Mudanya, Bandırma, Erdek ve Aydın-İzmir ve Kapıdağı Limanlarında yapılmaktaydı. Daha sonra Aydın-İzmir ve Mudanya-Bursa demiryollarının yapımla ticaret daha da arttı. Özellikle, Mudanya Limanı Bursa, Bilecik, Kütahya ve Afyon sancaklarından elde edilen ürünleri yurtiçi ve yurtdışı pazarlara ulaştırmakta önemli bir rol oynamaktaydı. 1855 yılında 20 milyon Frank tutarında ipek ihracı gerçekleştirilmiş bulunuyordu²⁵. Sonuç olarak, Hüdâvendigâr Eyâleti Tanzimat Dönemi boyunca gözle görülür bir gelişme göstermiş, diğer eyâletlerle karşılaştırıldığında Tanzimat Fermanı ile girilen bu yeni dönemin nimetlerinden en fazla yararlanan bölgelerden birisi olmuştur.

-
23. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s.201 ve Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Döneminde İmar Meclisleri", *OTAM (Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, sayı 3 (Ankara, Ocak 1992).
24. *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, s. 180-181; Dalsar, *Bursa'da İpekçilik*, s.410; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s.351-352.
25. *Tanzimat Döneminde Bursa ekonomisi hakkında bir değerlendirme için bkz. Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu*, s.368-371.